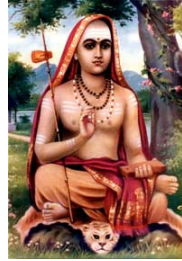

2017 Seven-Week Residential Course

with

Swami Tattvavidananda
on
Kaṭhupanīṣad-bhāṣyam

October 3rd to November 21st, 2017

Arsha Vidya Gurukulam, P.O. Box 1059, Saylorsburg, PA. 18353
570-992-2339, www.arshavidya.org, avpoffice@gmail.com

1

prathamā vallī

2

'om namō bhagavatē vaivasvatāya mr̥tyavē

3

brahmavidyācāryāya, nacikētasē ca .

4

atha kāṭhakōpaniṣadvallīnām sukhārthaprabōdhanārthamalpagranthā

5

vṛṭtirārabhyatē . sadērdhātōrviśaraṇagatyavasādanārthasyōpanipūrvasya

6

kvippratyaṅtasya rūpamidam 'upaniṣat' iti . upaniṣacchabdēna ca

7

vyācikyāsitaḥpratiṣṭhāpadyavēdyavastuviṣayā vidyā ucyatē . kēna

8

punararthayōgēnōpaniṣacchabdēna vidyōcyata iti, ucyatē . yē mumukṣavō

9

drṣṭānuśravikaviṣayavitr̥ṣṇāḥ santaḥ upaniṣacchabdavācyaṃ

10

vakṣyamāṇalakṣaṇām vidyāmupasadyōpagamya tanniṣṭhatayā niścayēna

11

śīlayanti tēṣāmvidyādēḥ sansārabijasya

12

viśaraṇād'dhinsanādvinaśanādityanēnārthayōgēna vidyōpaniṣadityucyatē .

13

tathā ca vakṣyati 'nicāyā tam mr̥tyumukhātpramucyatē' (ka. u. 1 . 3 . 15) iti .

14

pūrvōktaviśēṣaṇānvā mumukṣūnparam brahma gamayatīti ca

15

brahmagamayitr̥tvēna yōgādbrahm

16

avidyā upaniṣat . tathā ca vakṣyati 'brahma prāptō virajōbhūdvimr̥tyuḥ' (ka. u. 2

17

. 3 . 18) iti . lōkādirbrahmajajñō yō'gniḥ, tadviṣayāyā vidyāyā dvitīyēna varēna

18

prārthyamānāyāḥ svargalōkaphalaprāptihētutvēna

19

garbhavāsajanmajarādyupadravabr̥ndasya lōkāntarē paunaḥpun'yēna

20

pravṛṭtasyāvasādayitr̥tvēna śaithilyāpādanēna dhātvarthayōgādagnividyaṃ

21

upaniṣadityucyatē . tathā ca vakṣyati 'svargalōkā amṛtatvam bhajantē' (ka. u. 1 .

22

1 . 13) ityādi . nanu cōpaniṣacchabdēnādhyētārō granthamapyabhilapanti —

23

upaniṣadamadhīmahē upaniṣadamadhyāpayāma iti ca . naiṣa dōṣaḥ,

24

avidyādisansārahētuvīśaraṇādēḥ sadidhātvarthasya

25

granthamātrēsambhavādvidyāyām ca sambhavāt granthasyāpi tādarthyēna

26

tacchabdatvōpapattēḥ 'āyurvai ghr̥tam' (tai. sam. 2 . 3 . 11) ityādivat .

27

tasmādvidyāyām mukhyayā vṛṭtyā upaniṣacchabdō vartatē, granthē tu bhaktyēti

28

. ēvamupaniṣannirvacanēnaiva viśiṣṭō'dhikārī vidyāyām uktaḥ . viṣayaśca viśiṣṭa

29

uktō vidyāyāḥ param brahma pratyagātmabhūtam . prayōjanam cāsyā ātyantiki

1 sansāranivr̥ttirbrahmaṣṭīlakṣaṇā . sambandhaścaivambhūtaprayōjanēnōktaḥ .
2 atō yathōktādhikāriṣayaprayōjanasambandhāyā vidyāyāḥ
3 karatalan'yastāmalakavatprakāśakatvēna
4 viśiṣṭādhikāriṣayaprayōjanasambandhā ētā vallyō bhavantīti . atastā
5 yathāpratibhānaṁ vyācakṣmahē .

6 **uśanha vai vājaśravasaḥ sarvavēdasam̐ dadau .**

7 **tasya ha nacikētā nāma putra āsa . 1 .**

8 tatrākhyāyikā vidyāstutyarthā . uśan kāmayaṁānaḥ . ha vai iti
9 vr̥ttārthasmaranārthau nipātau . vājam annam , taddānādinimittam̐ śravō yaśō
10 yasya saḥ vājaśravāḥ, rūḍhitō vā ; tasyāpatyam̐ vājaśravasaḥ . saḥ vājaśravasaḥ
11 kila viśvajitā sarvamēdhēnējē tatphalam̐ kāmayaṁānaḥ . saḥ tasminkratau
12 sarvavēdasam̐ sarvasvam̐ dhanam̐ dadau dattavān . tasya yajamānasya ha
13 nacikētā nāma putraḥ kila āsa babhūva .

14 **taṁ ha kumāram̐ santam̐ dakṣiṇāsu**

15 **nīyamānāsu śrad'dhāvivēśa sō'man'yata . 2 .**

16 taṁ ha nacikētasam̐ kumāram̐ prathamavayasam̐ santam̐
17 aprāptaprajananaśaktim̐ bālamēva śrad'dhā āstikyabud'dhiḥ
18 pitur'hitakāmaprayuktā āvivēśa praviṣṭavati . kasminkālē iti, āha — r̥tvigbhyaḥ
19 sadasyēbhyaśca dakṣiṇāsu nīyamānāsu vibhāgēnōpanīyamānāsu dakṣiṇārthāsu
20 gōṣu, saḥ āviṣṭaśrad'dhō nacikētāḥ aman'yata .

21 **pītōdakā jagdhatr̥ṇādugdhadōhā nirindriyāḥ .**

22 **anandā nāma tē lōkāstānsa gacchati tā dadat . 3 .**

23 kathamiti, ucyatē — pītōdakā ityādinā dakṣiṇārthā gāvō viśēsyantē .
24 pītamudakam̐ yābhistaḥ pītōdakāḥ . jagdham̐ bhakṣitam̐ tr̥ṇam̐ yābhista
25 jagdhatr̥ṇāḥ . dugdhō dōhaḥ kṣīrākhyō yāsām̐ tāḥ dugdhadōhāḥ . nirindriyāḥ
26 prajananāsamarthāḥ jīrṇāḥ, niṣphalā gāva ityārthaḥ . yāstāḥ ēvambhūtāḥ gāḥ

1 ṛtvigbhyō dakṣiṇābud'dhyā dadat prayacchan anandāḥ anānandāḥ asukhā
2 nāmētyētat . yē tē lōkāḥ, tān saḥ yajamānaḥ gacchati .

3 **sa hōvāca pitaram tata kasmai**
4 **mām dāsyasīti dvitīyam tṛtīyam**
5 **taṁ hōvāca mr̥tyavē tvā dadāmīti . 4 .**

6 tadēvaṁ kratvasampattinimittam pituraniṣṭam phalam putreṇa satā
7 nivāraṇīyam mayā ātmapradānēnāpi kratusampattiṁ kṛtvētyēvaṁ
8 man'yamānaḥ pitaramupagamya sa hōvāca pitaram — hē tata tāta kasmai
9 ṛtvigviśēṣāya dakṣiṇārtham mām dāsyasīti prayacchasītyētat . sa ēvamuktēna
10 pitrā upēkṣyamāṇō'pi dvitīyam tṛtīyamapi uvāca — kasmai mām dāsyasi kasmai
11 mām dāsyasīti . nāyam kumārasvabhāva iti krud'dhaḥ san pitā taṁ ha putram
12 kila uvāca mr̥tyavē vaivasvatāya tvā tvām dadāmīti .

13 **bahūnāmēmi prathamō bahūnāmēmi madhyamaḥ .**
14 **kiṁ svidyamasya kartavyam yanmayādya kariṣyati . 5 .**

15 sa ēvamuktaḥ putraḥ ēkāntē paridēvayāñcakāra . kathamiti, ucyatē — bahūnām
16 śiṣyāṇām putrāṇām vā ēmi gacchāmi prathamam san mukhyayā
17 śiṣyādivṛṭtyētyarthaḥ . madhyamānām ca bahūnām madhyamaḥ
18 madhyamayaiva vṛṭṭyā ēmi . nādhamayā kadācidapi . tamēvaṁ viśiṣṭaguṇamapi
19 putram mām 'mr̥tyavē tvā dadāmi' ityuktavān pitā . saḥ kinsvit yamasya
20 kartavyam prayōjanaṁ mayā pradattēna kariṣyati yatkartavyam adya ? nūnam
21 prayōjanamanapēkṣyaiva krōdhavaśāduktavān pitā . tathāpi tatpiturvacō mr̥ṣā
22 mā bhūditi .

23 **anupaśya yathā pūrvē pratipaśya tathā parē .**
24 **sasyamiva martyaḥ pacyatē sasyamivājāyatē punaḥ . 6 .**

25 ēvaṁ matvā paridēvanāpūrvakamāha pitaram śōkāviṣṭam kiṁ mayōktamiti —
26 anupaśya ālōcaya vibhāvayānukramēṇa yathā yēna prakārēṇa vṛṭṭāḥ pūrvē
27 atikrāntāḥ pitṛpitāmahādayastava . tāndrṣṭvā ca tēṣām vṛṭtamāsthātumar'hasi .

1 vartamānāśca aparē sādhavō yathā vartantē tānśca tathā pratipaśya ālōcaya . na
2 ca tēṣām mṛṣākaraṇam vṛttam vartamānam vā asti . tadviparītamasaṭam ca
3 vṛttam mṛṣākaraṇam . na ca mṛṣābhūtam kṛtvā kaścidajarāmarō bhavati ; yataḥ
4 sasyamiva martyaḥ manuṣyaḥ pacyatē jirṇō mriyatē, mṛtvā ca sasyamiva ājāyatē
5 āvirbhavati punaḥ ; ēvamanityē jīvalōkē kim mṛṣākaraṇēna ? pālayātmanaḥ
6 satyam . prēṣaya mām yamāyētyabhiprāyaḥ .

7 **vaiśvānaraḥ praviśati atithirbrāhmaṇō gr̥hān . tasyaitām śāntim**

8 **kurvanti hara vaivasvatōdakam . 7 .**

9 sa ēvamuktaḥ pitā ātmanaḥ satyatāyai prēṣayāmāsa . sa ca yamabhavanaṁ gatvā
10 tistrō rātrīruvāsa yamē prōṣitē . prōṣyāgataṁ yamam amātyā bhāryā vā
11 ūcurbōdhayantaḥ — vaiśvānaraḥ agnirēva sākṣāt praviśati atithiḥ san
12 brāhmaṇaḥ gr̥hān dahanniva . tasya dāham śamayanta ivāgnēḥ ētām
13 pādyāsanādidānalakṣaṇām śāntim kurvanti santō'tithēryataḥ, ataḥ hara āhara hē
14 vaivasvata, udakam nacikētasē pādyārtham .

15 **āśāpratīkṣē saṅgataṁ sūnṛtām ca**
16 **iṣṭāpūrtē putrapaśūnśca sarvān .**
17 **ētadvṛṅktē puruṣasyālpamēdhasō**
18 **yasyānaśnanvasati brāhmaṇō gr̥hē 8.**

19 yataścākaraṇē pratyavāyaḥ śrūyatē — āśāpratīkṣē,
20 anirjñātaprāpyēṣṭārthaprārthanā āśā, nirjñātaprāpyārthapratīkṣaṇam pratīkṣā, tē
21 āśāpratīkṣē ; saṅgataṁ satsanyōgajam phalam , sūnṛtām ca sūnṛtā hi priyā vāk
22 tannimittam ca, iṣṭāpūrtē iṣṭam yāgajam phalam pūrtam āramādikriyājām
23 phalam , putrapaśūnśca putrānśca paśūnśca sarvān , ētat sarvam yathōktaṁ
24 vṛṅktē varjayati vināśayatītyētat . puruṣasya alpamēdhasaḥ alpaprajñasya, yasya
25 anaśnan abhuñjanaḥ brāhmaṇaḥ gr̥hē vasati . tasmādanupēkṣaṇīyaḥ
26 sarvāvasthāsvapyatithirityarthaḥ .

1
2
3
4
5
6
7
8
9
10
11
12
13
14
15
16
17
18
19
20
21
22
23
24
25
26
27

tisrō rātrīyadavātsīrgr̥hē mē
anaśnanbrahmannatithirnamasyaḥ . namastē'stu
brahmansvasti mē'stu tasmātprati trīnvarānvr̥ṇīṣva . 9 .

ēvamuktō mr̥tyuruvāca nacikētasamupagamyā pūjāpuraḥsaram — tisraḥ rātrīḥ
yat yasmāt avātsīḥ uṣitavānasi gr̥hē mē mama anaśnan hē brahman atithiḥ san
namasyaḥ namaskārār'haśca, tasmāt namaḥ tē tubhyam astu bhavatu . hē
brahman svasti bhadrām mē astu . tasmāt bhavatō'naśanēna
madgr̥havāsanimitādōṣāt . tatprāptyupaśamēna yadyapi bhavadanugrahēna
sarvaṁ mama svasti syāt , tathāpi
tvadadhikasamprasādanārthamanaśanēnōṣitāmēkaikām rātriṁ prati trīn varān
vr̥ṇīṣva abhiprētārthaviṣayānprārthayasva mattaḥ .

śāntasaṅkalpaḥ sumanā yathā syādvīṭaman'yurgautamō
mābhimr̥tyō . tvatprasr̥ṣṭam mābhivadētpatīta
ētattrayāṇām prathamam varam vr̥ṇē . 10 .

nacikētāstvāha — yadi ditsurvarān , śāntasaṅkalpaḥ upaśāntaḥ saṅkalpō yasya
mām prati 'yamaṁ prāpya kiṁ nu kariṣyati mama putraḥ' iti, saḥ
śāntasaṅkalpaḥ sumanāḥ prasannacittaśca yathā syāt vīṭaman'yuh vigatarōṣaśca
gautamaḥ mama pitā mā abhi mām prati hē mr̥tyō ; kiñca, tvatprasr̥ṣṭam tvayā
vinirmuktaṁ prēṣitaṁ gr̥ham prati mā mām abhivadēt patītaḥ labdhasmr̥tiḥ,
'sa ēvāyam putrō mamāgataḥ' ityēvaṁ pratyabhijānannityarthaḥ .
ētatprayōjanaṁ trayāṇām varāṇām prathamam ādyam varam vr̥ṇē prārthayē
yatpituḥ paritōṣanam .

yathā purastādbhavitā patīta auddālakirāruṇimatprasr̥ṣṭaḥ .
sukham rātrīḥ śayitā vīṭaman'yustvām
dadr̥śivānmr̥tyumukhātpramuktam 11 .

mr̥tyuruvāca — yathā bud'dhiḥ tvayi purastāt pūrvam āsitsnēhasamanvitā
pitustava, bhavitā prītisamanvitastava pitā tathaiva patītaḥ pratītavānsan .

1 auddālakiḥ uddālaka ēva auddālakiḥ aruṇasyāpatyam āruṇiḥ dvyāmuṣyāyaṇō
2 vā matprasrṣṭaḥ mayānujñātaḥ san uttarā api rātriḥ sukhaṁ prasannamanāḥ
3 śayitā svaptā vītaman'yuḥ vigataman'yuśca bhavitā syāt , tvām putraṁ
4 dadrṣivān drṣṭavān san mr̥tyumukhāt mr̥tyugōcarāt pramuktaṁ santam .

5 **svargē lōkē na bhayaṁ kiñcanāsti na tatra**
6 **tvam na jarayā bibhēti .**

7 **ubhē tīrtvā aśanāyāpipāsē śōkātigō mōdatē svargalōkē . 12 .**

8 nacikētā uvāca — svargē lōkē rōgādinimittaṁ bhayaṁ kiñcana kiñcidapi nāsti .
9 na ca tatra tvam mr̥tyō sahasā prabhavasi, atō jarayā yukta iha lōka iva tvattō na
10 bibhēti kaścittatra . kim ca ubhē aśanāyāpipāsē tīrtvā atikramya śōkamatītya
11 gacchatīti śōkātigaḥ san mānasēna duḥkhēna varjitaḥ mōdatē hr̥ṣyati svargalōkē
12 divi .

13 **sa tvamagniṁ svargyamadhyēṣi mr̥tyō prabrūhi taṁ**
14 **śraddadhānāya mahyam . svargalōkā amṛtatvam**
15 **bhajanta ētaddvitīyēna vṛṇē varēṇa . 13 .**

16 ēvaṁ guṇaviśiṣṭasya svargalōkasya prāptisādhanabhūtam agniṁ svargyam sa
17 tvam mr̥tyuḥ adhyēṣi smarasi, jānāsītyarthaḥ . hē mr̥tyō, yataḥ taṁ prabrūhi
18 kathaya śraddadhānāya śrad'dhāvatē mahyam svargārthinē . yēnāgninā citēna
19 svargalōkāḥ svargō lōkō yēṣāṁ tē svargalōkāḥ yajamānāḥ amṛtatvam
20 amaraṇatām dēvatvam bhajantē prāpnuvanti, tat ētat agnivijñānam dvitīyēna
21 varēṇa vṛṇē .

22 **pra tē bravīmi tadu mē nibōdha svargyamagniṁ**
23 **nacikētaḥ prajānan . anantalōkāptimathō pratiṣṭhām**
24 **vid'dhi tvamētaṁ nihitaṁ guhāyām . 14 .**

25 mr̥tyōḥ pratijñēyam — tē tubhyaṁ prabravīmi ; yattvayā prārthitaṁ tat u mē
26 mama vacasaḥ nibōdha budhyasva ēkāgramanāḥ san . svargyam svargāya hitaṁ
27 svargasādhanam agniṁ hē nacikētaḥ prajānan vijñātavānsannahamityarthaḥ .

1 prabravīmi tannibōdhēti ca śiṣyabud'dhisamādhānārtham vacanam .
2 adhunāgnim stauti — anantalōkāptim svargalōkaphalaprāptisādhanamityētat ,
3 athō api pratiṣṭhām āśrayam jagatō virāṭsvarūpēṇa, tam ētam agnim
4 mayōcyamānam vid'dhi vijānihi tvaṁ nihitam sthitam guhāyām . viduṣām
5 bud'dhau niviṣṭamityarthaḥ .

6 **lōkādimagnim tamuvāca tasmai yā**
7 **iṣṭakā yāvatīrvā yathā vā .**
8 **sa cāpi tatpratyavadadyathōktamathāsya**
9 **mṛtyuḥ punarēvāha tuṣṭaḥ . 15 .**

10 idam śrutērvacanam — lōkādim lōkānāmādim prathamāśarīritvāt agnim tam
11 prakṛtam nacikētasā prārthitam uvāca uktavānmṛtyuḥ tasmai nacikētasē . kiñca,
12 yāḥ iṣṭakāḥ cētavyāḥ svarūpēṇa yāvatīrvā saṅkhyayā yathā vā cīyatē'gniryēna
13 prakārēṇa sarvamētaduktavānityarthaḥ . sa cāpi nacikētāḥ tat mṛtyunōktam
14 pratyavadat yathāvatpratyayēnāvadat pratyuccāritavān . atha asya
15 pratyuccāraṇēna tuṣṭaḥ san mṛtyuḥ punarēvāha varatrayavyatirēkēṇān'yaṁ
16 varam ditsuḥ .

17 **tamabravītprīyamāṇō mahātmā varam**
18 **tavēhādya dadāmi bhūyaḥ .**
19 **tavaiva nāmnā bhavitāyamagniḥ sṛṅkām**
20 **cēmāmanēkarūpām gr̥hāṇa . 16 .**

21 katham ? tam nacikētasam abravīt prīyamāṇaḥ śiṣyasya yōgyatām
22 paśyanprīyamāṇaḥ prītimanubhavan mahātmā akṣudrabud'dhiḥ varam tava
23 caturtham iha prītinimittam adya idānīm dadāmi bhūyaḥ punaḥ prayacchāmi .
24 tavaiva nacikētaḥ nāmnā abhidhānēna prasid'dhaḥ bhavitā mayōcyamānaḥ
25 ayam agniḥ . kiñca, sṛṅkām śabdavatīm ratnamayīm mālām imām anēkarūpām
26 vicitrām gr̥hāṇa svīkuru . yadvā, sṛṅkām akutsitām gatīm karmamayīm gr̥hāṇa .
27 an'yadapi karmavijñānāmanēkaphalahētutvātsvikurvityarthaḥ .

1 **triṇācīkētastrībhīrētya sandhīm trikarmakṛttarati**
2 **janmamṛtyū . brahmajajñam dēvamīḍyaṁ viditvā**
3 **nicāyya mām śāntimatyantamēti . 17 .**

4 punarapi karmastutimēvāha — triṇācīkētaḥ triḥ kṛtvā nācīkētō'gniścitō yēna saḥ
5 triṇācīkētaḥ ; tadvijñānavānvā . tribhiḥ mātrpitrācāryaiḥ ētya prāpya sandhīm
6 sandhānam sambandham , mātrādyanuśāsanam yathāvatprāpyētyētat . tad'dhi
7 prāmāṇyakāraṇam śrutyantarādavagamyatē 'yathā mātrmānpitrman' (br. u. 4 .
8 1 . 2) ityādēḥ . vēdasmṛtiśiṣṭairvā pratyakṣānumānāgamairvā . tēbhyō hi
9 viśud'dhiḥ pratyakṣā . trikarmakṛt ijjādhyayanadānānām kartā tarati atikrāmati
10 janmamṛtyū . kiñca, brahmajajñam , brahmaṇō hiraṇyagarbhājñātō brahmajaḥ
11 brahmajaścāsau jñāscēti brahmajajñah . sarvajñō hyasau . tam dēvam
12 dyōtanājñānādiguṇavantam , īḍyaṁ stutyaṁ viditvā śāstrataḥ, nicāyya drṣṭvā
13 cātmabhāvēna imām svabud'dhipratyakṣām śāntim uparatim atyantam ēti
14 atīśayēnaiti . vairājam padaṁ jñānakarmasamuccayānuṣṭhānēna
15 prāpnōtītyarthaḥ .

16 **triṇācīkētastrayamētadviditvā ya**
17 **ēvam vidvānścinutē nācīkētam .**
18 **sa mṛtyupāśānpurataḥ praṇōdya**
19 **śōkātīgō mōdatē svargalōkē . 18 .**

20 idānīmagnivijñānacayanaphalamupasanharati, prakaraṇam ca — triṇācīkētaḥ
21 trayam yathōktam 'yā iṣṭakā yāvatīrvā yathā vā' iti . ētat viditvā avagamyā yaśca
22 ēvam ātmasvarūpēṇa agniṁ vidvān cinutē nirvartayati nācīkētamagniṁ kratum
23 , saḥ mṛtyupāśān adharmājñānarāgadvēśādīlakṣaṇān purataḥ agrataḥ,
24 pūrvamēva śarīrapātādītyarthaḥ, praṇōdya apahāya, śōkātīgah
25 mānasairduḥkhairvigata ityētat , mōdatē svargalōkē vairājē
26 virāḍātmasvarūpapatipattiyā .

27 **ēṣa tē'gnīnacīkētaḥ svargyō**
28 **yamavrṇīthā dvitīyēna varēṇa .**

1

ētamagnim̐ tavaiva pravakṣyanti

2

janāsastrīyaṃ varam̐ nacikētō vṛṇiṣva .19.

3

ēṣaḥ tē tubhyam agniḥ varaḥ hē nacikētaḥ, svargyaḥ svargasādhanah, yam

4

agnim̐ varam̐ avṛṇiṥhāḥ vṛṭavān prārthitavānasi dvitīyēna varēṇa, sōgnirvarō

5

datta ityuktōpasanhāraḥ . kiṅca, ētam agnim̐ tavaiva nāmnā pravakṣyanti

6

janāsaḥ janā ityētat . ēṣa varō dattō mayā caturthastuṣṭēna . trīyaṃ varam̐

7

nacikētaḥ vṛṇiṣva . tasminhyadattē ṛṇavānēvāhamityabhiprāyaḥ

8

yēyaṃ prētē vicikitsā manuṣyē astītyēkē nāyamastīti caikē .

9

ētadvidyāmanuṣiṣṭastvayāham̐ varāṇāmēṣa varastrīyaḥ . 20 .

10

ētāvad'dhyatīkrāntēna vidhipratiṣēdhārthēna mantrabrāhmaṇēnāvagantavyam̐

11

yadvaradvayasūcitam̐ vastu nātmatattvaviṣayayāthātmyavijñānam . atō

12

vidhipratiṣēdhārthaviṣayasya ātmani kriyākāraphalādhyārōpaṇalakṣaṇasya

13

svābhāvīkasyājñānasya sansārabījasya nivṛṭtyartham̐

14

tadviparītabrahmātmaikatvavijñānam̐

15

kriyākāraphalādhyārōpaṇāsūn'yamātyantikaniḥśrēyasaprayōjanam̐

16

vaktavyamityuttarō grantha ārabhyatē . tamētamartham̐

17

dvitīyavaraprāptyāpyakṛṭārthatvam̐

18

trīyavaragōcaramātmajñānamantarēṇētyākhyāyīkāyā prapañjayati . yataḥ

19

pūrvasmātkarmagōcarātsādhyasādhanalakṣaṇādanityādviraktasyātmajñānē'dhik

20

āra iti tannindārtham̐ putrādyupan'yāsēna pralōbhanam̐ kriyatē . nacikētā uvāca

21

'trīyaṃ varam̐ nacikētō vṛṇiṣva' ityuktaḥ san — yēyaṃ vicikitsā sanśayaḥ prētē

22

mṛtē manuṣyē, asti ityēkē asti śarīrēndriyamanōbud'dhivyatīriktō

23

dēhāntarasambandhyātmā ityēkē man'yantē, nāyamasti iti caikē

24

nāyamēvanvidhō'stīti caikē . atra cāsmākam̐ na pratyakṣēṇa nāpyanumānēna

25

nirṇayavijñānam . ētadvijñānādhīnō hi paraḥ puruṣārtha ityataḥ ētat vidyām̐

26

vijānīyam̐ aham̐ anuṣiṣṭaḥ jñāpitaḥ tvayā . varāṇāmēṣa varastrīyō'vaṣiṣṭaḥ .

27

dēvairatrāpi vicikitsitam̐ purā na hi suvijñēyamaṇurēṣa

28

dharmah .

1

an'yam varam nacikētō vṛṇīṣva

2

mā mōparōtsīrati mā srjainam . 21 .

3

kimayamēkāntatō niḥśrēyasaśādhanātmajñānār'hō na

4

vētyētatparīkṣaṇārthamāha — dēvairapi atra ētasminvastuni vicikitsitam

5

sanśayitam purā pūrvam . na hi suvijñēyam suṣṭhu vijñēyam asakṛcchrutamapi

6

prākṛṭairjanaiḥ, yataḥ aṇuḥ sūkṣmaḥ ēśaḥ ātmākhyāḥ dharmāḥ . ataḥ an'yam

7

asandigdhapahalam varam nacikētaḥ, vṛṇīṣva . mā mām mā uparōtsiḥ

8

uparōdham mā kārṣiḥ adhamarṇamivōttamarṇaḥ . atisrja vimuñca ēnam varam

9

mā mām prati .

10

dēvairatrāpi vicikitsitam kila

11

tvaṁ ca mr̥tyō yanna

12

sujñēyamāt'tha . vaktā cāsyā tvādr̥gan'yō

13

na labhyō nān'yō varastulya ētasya kaścit . 22 .

14

ēvamuktō nacikētā āha — dēvairatrāpi vicikitsitam kilēti bhavata ēva naḥ śrutam

15

. tvaṁ ca mr̥tyō, yat yasmāt na sujñēyam ātmatattvam āt'tha kathayasi . ataḥ

16

paṇḍitairapyavēdanīyatvāt vaktā ca asya dharmasya tvādr̥k tvattulyaḥ an'yaḥ

17

paṇḍitaśca na labhyaḥ anviśyamāṇō'pi . ayam tu varō niḥśrēyasaprāptihētuḥ .

18

ataḥ na an'yaḥ varaḥ tulyaḥ sadṛśaḥ asti ētasya kaścidapi .

19

anityaphalatvādan'yasya sarvasyaivētyabhiprāyaḥ .

20

śatāyuṣaḥ putrapautrānvṛṇīṣva

21

bahūnpaśūnhastihiraṇyamaśvān .

22

bhūmērmahadāyatanaṁ vṛṇīṣva svayaṁ

23

ca jīva śaradō yāvadicchasi . 23 .

24

ēvamuktō'pi punaḥ pralōbhayannuvāca mr̥tyuḥ — śatāyuṣaḥ śataṁ varṣāṇi

25

āyūṁṣi yēśāṁ tān śatāyuṣaḥ putrapautrān vṛṇīṣva . kiñca, gavādilakṣaṇān bahūn

26

paśūn hastihiraṇyam , hastī ca hiraṇyaṁ ca hastihiraṇyam , aśvānśca . kiñca,

27

bhūmēḥ pṛthivyāḥ mahat vistīrṇam āyatanam āśrayaṁ maṇḍalaṁ sāmṛājyaṁ

1 vr̥ṇīṣva . kiñca, sarvamapyētadanarthakam svayam cēdalpāyurityata āha —
2 svayam ca tvam jīva dhāraya śarīram samagrēndriyakalāpam śaradaḥ varṣāṇi
3 yāvat icchasi jīvitum .

4 **ētattulyam yadi man'yasē varam**

5 **vr̥ṇīṣva vittam cirajīvikām ca .**

6 **mahābhūmau nacikētastvamēdhi**

7 **kāmānām tvā kāmabhājam karōmi . 24 .**

8 ētattulyam ētēna yathōpadiṣṭēna sadr̥ṣam an'yamapi yadi man'yasē varam ,
9 tamapi vr̥ṇīṣva . kiñca, vittam prabhūtam hiraṇyaratnādi cirajīvikām ca saha
10 vittēna vr̥ṇīṣvetyētat . kim bahunā ? mahābhūmau mahatyām bhūmau rājā
11 nacikētaḥ tvam ēdhi bhava . kiñcān'yat , kāmānām divyānām mānuṣāṇām ca tvā
12 tvām kāmabhājam kāmabhāginam kāmār'ham karōmi, satyasaṅkalpō hyaham
13 dēvaḥ .

14 **yē yē kāmā durlabhā martyalōkē sarvānkāmānschandataḥ**

15 **prārthayasva. imā rāmāḥ sarathāḥ satūryā na hīdr̥ṣā**

16 **lambhanīyā manuṣyaiḥ . ābhirmatprattābhiḥ paricārayasva**

17 **nacikētō maraṇam mānuprākṣiḥ . 25 .**

18 yē yē kāmāḥ prārthanīyāḥ durlabhāśca martyalōkē, sarvān tān kāmān chandataḥ
19 icchātaḥ prārthayasva . kiñca, imāḥ divyā apsarasaḥ, ramayanti puruṣāniti
20 rāmāḥ, saha rathairvartanta iti sarathāḥ, satūryāḥ savāditrāḥ, tāśca na hi
21 lambhanīyāḥ prāpaṇīyāḥ īdr̥ṣāḥ ēvanvidhāḥ manuṣyaiḥ martyaiḥ
22 asmadādiprasādamantarēṇa . ābhiḥ matprattābhiḥ mayā pradattābhiḥ
23 paricārikābhiḥ paricārayasva ātmānam , pādaprakṣālanādiśuśrūṣām
24 kārayātmana ityarthāḥ . hē nacikētaḥ, maraṇam maraṇasambad'dham praśnam
25 prētyāsti nāstīti kākadantaparikṣārūpam mā anuprākṣiḥ maivam praṣṭumar'hasi
26 .

1 **śvōbhāvā martyasya yadantakaitatsarvēndriyāṇām jarayanti**
2 **tējaḥ . api sarvaṁ jīvitamalpamēva**
3 **tavaiva vāhāstava nr̥tyagītē . 26 .**

4 mr̥tyunā ēvaṁ pralōbhyaṁānō'pi nacikētā mahāhradavadakṣōbhya āha — śvō
5 bhaviṣyanti na vēti sandihyamāna ēva yēṣām bhāvō bhavanam
6 tvayōpan'yastānām bhōgānām tē śvōbhāvāḥ . kiñca, martyasya manuṣyasya
7 antaka hē mr̥tyō, yat ētat sarvēndriyāṇām tējaḥ tat jarayanti apakṣapayanti .
8 apsaraḥprabhr̥tayō bhōgā anarthāyaivaitē,
9 dharmavīryaprajñātējōyaśaḥprabhr̥tīnām kṣapayitr̥tvāt . yām cāpi dirghajīvikām
10 tvam̐ ditsasi tatrāpi śr̥ṇu . sarvaṁ yadbrahmaṇō'pi jīvitam āyuh̐ alpamēva,
11 kimutāsmadādidirghajīvikā . ataḥ tavaiva tiṣṭhantu vāhāḥ rathādayaḥ, tathā tava
12 nr̥tyagītē ca .

13 **na vittēna tarpaṇīyō manuṣyō**
14 **lapsyāmahē vittamadrākṣma cēttvā .**
15 **jīviṣyāmō yāvadiśiṣyasi tvam̐**
16 **varastu mē varaṇīyaḥ sa ēva . 27 .**

17 kiñca, na prabhūtēna vittēna tarpaṇīyō manuṣyaḥ . na hi lōkē vittalābhaḥ
18 kasyacitr̥ptikarō dr̥ṣṭaḥ . yadi nāmāsmākam̐ vittatr̥ṣṇā syāt , lapsyāmahē
19 prāpsyāmahē vittam , adrākṣma dr̥ṣṭavantō vyaṁ cēt tvā tvām . jīvitamapi
20 tathaiva — jīviṣyāmaḥ yāvat yāmyē padē tvam̐ iśiṣyasi iśiṣyasē prabhuḥ syāḥ .
21 katham̐ hi martyastvayā samētyālpadhanāyurbhavēt ? varastu mē varaṇīyaḥ sa
22 ēva yadātmavijñānam .

23 **ajīryatāmamr̥tānāmupētya jīryanmartyaḥ kvadhaḥsthaḥ**
24 **prajānan . abhidhyāyanvarṇaratipramōdānatidirghē**
25 **jīvitē kō ramēta . 28 .**

26 yataśca ajīryatām̐ vayōhānimaprāpnuvatām̐ amr̥tānām̐ sakāśam̐ upētya
27 upagamyā ātmana utkr̥ṣṭam̐ prayōjanāntaram̐ prāptavyam̐ tēbhyaḥ prajānan

1 upalabhamānaḥ svayaṁ tu jīryan martyaḥ jarāmaraṇavān kvadhaḥsthaḥ kuḥ
2 pṛthivī adhaścāsāvantarikṣādilōkāpēksayā tasyāṁ tiṣṭhatīti kvadhaḥsthaḥ san
3 kathamēvamavivēkibhiḥ prārthanīyaṁ putravittādyasthiraṁ vṛṇītē . 'kva
4 tadāsthaḥ' iti vā pāṭhāntaram . asminpakṣē caivamakṣarayōjanā— tēṣu putrādiṣu
5 āsthā āsthitiḥ tātparyēṇa vartanaṁ yasya sa tadāsthaḥ . tatō'dhikataram
6 puruṣārthaṁ duṣprāpamapi abhiprēpsuḥ kva tadāsthō bhavēt ? na
7 kaścittadasārajñastadarthī syādityarthaḥ . sarvō hyuparyuparyēva bubhūṣati
8 lōkaḥ . tasmāna putravittādilōbhaiḥ pralōbhyō'ham . kiñca, apsaraḥpramukhān
9 varṇaratipramōdān anavasthitarūpatayā abhidhyāyan nirūpayan yathāvat
10 atidīrghē jīvitē kaḥ vivēkī ramēta .

11 **yasminnidam vicikitsanti mr̥tyō yatsāmparāyē mahati**
12 **brūhi nastat . yō'yaṁ varō gūḍhamanupraviṣṭō**
13 **nān'yaṁ tasmānnacikētā vṛṇītē . 29 .**

14 atō vihāyānityaiḥ kāmāiḥ pralōbhanam , yanmayā prārthitaṁ yasmin prētē idaṁ
15 vicikitsanaṁ vicikitsanti asti nāstītyēvamprakāram hē mr̥tyō, sāmparāyē
16 paralōkaviṣayē mahati mahatprayōjananimittē ātmanō nirṇayavijñānaṁ yat , tat
17 brūhi kathaya naḥ asmabhyam . kiṁ bahunā, yō'yaṁ prakṛta ātmaviṣayaḥ varaḥ
18 gūḍhaṁ gahanaṁ durvivēcanaṁ prāptaḥ anupraviṣṭaḥ, tasmāt varāt an'yaṁ
19 avivēkibhiḥ prārthanīyamanityaviṣayaṁ varam nacikētāḥ na vṛṇītē manasāpi iti
20 śrutērvacanamiti .

21

22

23

dvitiyā vallī

1

2

an'yacchrēyō'n'yadutaiva prēyastē ubhē nānārthē

3

puruṣam sinītaḥ . tayōḥ śrēya ādadānasya sādhu

4

bhavati hīyatē'rthādya u prēyō vṛṇītē . 1 .

5

parīkṣya śiṣyam vidyāyōgyatām cāvagamyāha — an'yat pṛthagēva śrēyaḥ

6

niḥśrēyasam tathā an'yat utaiva api ca prēyaḥ priyataramapi tē śrēyaḥprēyasī

7

ubhē nānārthē bhinnaprayōjanē satī puruṣam adhikṛtaṁ varṇāśramādiviśiṣtam

8

sinītaḥ badhnītaḥ . tābhyām vidyāvidyābhyāmātmakartavyatayā prayujyatē

9

sarvaḥ puruṣaḥ . prēyaḥśrēyasōr'hi abhyudayāmṛtatvārthī puruṣaḥ pravartatē .

10

ataḥ śrēyaḥprēyaḥprayōjanakartavyatayā tābhyām bad'dha ityucyatē sarvaḥ

11

puruṣaḥ . tē yadyapyēkaikapuruṣārthasambandhinī

12

vidyāvidyārūpatvādvirud'dhē ityan'yatarāparityāgēnaikēna puruṣēna

13

sahānuṣṭhātumaśakyatvāttayōḥ hitvā avidyārūpaṁ prēyaḥ, śrēya ēva kēvalam

14

ādadānasya upādānaṁ kurvataḥ sādhu śōbhanam śivam bhavati .

15

yastvadūradarśī vimūḍhō hīyatē viyujyatē arthāt

16

puruṣārthātpāramārthikātpayōjanānnyāt pracyavata ityārthaḥ . kō'sau ? ya u

17

prēyaḥ vṛṇītē upādattē ityētat .

18

śrēyaśca prēyaśca manuṣyamētastau samparītya

19

vivinakti dhīraḥ .

20

śrēyō hi dhīrō'bhi prēyasō vṛṇītē prēyō mandō

21

yōgākṣēmādvṛṇītē . 2 .

22

yadyubhē api kartum svāyattē puruṣēna, kimarthaṁ prēya ēvādattē bāhulyēna

23

lōka iti, ucyatē . satyam svāyattē ; tathāpi sādhanataḥ phalataśca

24

mandabud'dhīnām durvivēkarūpē satī vyāmiśrībhūtē iva manuṣyam puruṣam ā

25

itaḥ ētaḥ prāpnutaḥ śrēyaśca prēyaśca . atō hansa ivāmbhasaḥ payaḥ, tau

26

śrēyaḥprēyaḥpadārthau samparītya samyakparigamya manasā ālōcyā

27

gurulāghavam vivinakti pṛthakkarōti dhīraḥ dhīmān . vivicya ca śrēyō hi śrēya

28

ēva abhivṛṇītē prēyasō'bhyar'hitatvācchrēyasaḥ . kō'sau ? dhīraḥ . yastu mandāḥ

1 alpabud'dhiḥ saḥ sadasadvivēkāsāmarthyāt yōgaksēmāt yōgaksēmanimittam
2 śarirādyupacayarakṣaṇanimittamityētat . prēyaḥ paśuputrādilakṣaṇam vṛṇītē .

3 **sa tvam priyānpriyarūpānsca**
4 **kāmānabhidhyāyannacikētō'tyasrākṣiḥ . naitām sṛṅkām**
5 **vittamayīmavāptō yasyām majjanti bahavō manuṣyāḥ .**

6 **3 .**

7 sa tvam punaḥ punaḥ mayā pralōbhyamānō'pi priyān putrādīn priyarūpānsca
8 apsaraḥprabhṛṭilakṣaṇān kāmān abhidhyāyan cintayan
9 tēṣāmanityatvāsāratvādidōṣān hē nacikētaḥ, atyasrākṣiḥ atisṛṣṭavān
10 parityaktavānāsi ; ahō bud'dhimattā tava . na ētām avāptavānāsi sṛṅkām sṛṭim
11 kutsitām mūḍhajanapravṛttām vittamayīm dhanaprāyām ; yasyām sṛṭau majjanti
12 sīdanti bahavaḥ anēkē mūḍhā manuṣyāḥ .

13

14 **dūramētē viparītē viṣūcī avidyā yā ca vidyēti jñātā .**
15 **vidyābhīpsinām nacikētasām man'yē na tvā kāmā**
16 **bahavō'lōlupanta . 4 .**

17 'tayōḥ śrēya ādadānasya sādhu bhavati hīyatē'rthādya u prēyō vṛṇītē' iti
18 hyuktam ; tatkasmāt ? yataḥ dūram dūrēṇa mahatāntarēṇa ētē viparītē
19 an'yōn'yavyāvṛttarūpē vivēkāvivēkātmatvāt tamaḥprakāśāviva viṣūcī
20 viṣūcyau nānāgatī bhinnaphalē sansāramōkṣahētutvēnētyētat . kē tē iti, ucyatē .
21 yā ca avidyā prēyōviṣayā vidyēti ca śrēyōviṣayā jñātā nirjñātā avagatā paṇḍitaiḥ
22 . tatra vidyābhīpsinām vidyārthinām nacikētasām tvāmahaṁ man'yē . kasmāt ?
23 yasmādaividvadbud'dhipralōbhinaḥ kāmāḥ apsaraḥprabhṛṭayaḥ bahavō'pi tvā
24 tvām na alōlupanta na vicchēdam kṛṭavantāḥ
25 śrēyōmārgādātmōpabhōgābhivāñchāsampādanēna . atō vidyārthinām
26 śrēyōbhājanam man'yē ityabhiprāyaḥ .

1 **avidyāyāmantarē vartamānāḥ svayaṁ dhīrāḥ**
2 **paṇḍitamman'yamānāḥ . dandramyamānāḥ pariyanti**
3 **mūḍhā andhēnaiva nīyamānā yathāndhāḥ . 5 .**

4 yē tu sansārabhājō janāḥ, avidyāyām antarē madhyē ghanībhūta iva tamasi
5 vartamānāḥ vēṣṭyamānāḥ putrapaśvādītrṣṇāpāśāśataih, svayaṁ dhīrāḥ
6 prajñāvantah paṇḍitāḥ śāstrakuśalāścēti man'yamānāḥ tē dandramyamānāḥ
7 atyartham kuṭīlāmanēkarūpām gatim gacchantah jarāmarañarōgādiduḥkhaiḥ
8 pariyanti parigacchanti mūḍhāḥ avivēkinaḥ andhēnaiva drṣṭivikalēnaiva
9 nīyamānāḥ viṣamē pathi yathā bahavaḥ andhāḥ mahāntamanarthamrṣchanti,
10 tadvat .

11 **na sāmparāyaḥ pratibhāti bālaṁ pramādyantaṁ**
12 **vittamōhēna mūḍham . ayam lōkō nāsti para iti mānī**
13 **punaḥ punarvaśamāpadyatē mē . 6 .**

14 ata ēva mūḍhatvāt na sāmparāyaḥ pratibhāti . samparēyata iti samparāyaḥ
15 paralōkaḥ, tatprāptiprayōjanaḥ sādhanaviśēṣaḥ śāstrīyaḥ sāmparāyaḥ . sa ca
16 bālam avivēkinaṁ prati na pratibhāti na prakāśatē nōpatiṣṭhata ityētāt .
17 pramādyantaṁ pramādam kurvantaṁ putrapaśvādīprayōjanēṣvāsaktamanasaṁ
18 tathā vittamōhēna vittanimittēnāvivēkēna mūḍham tamasācchannam . sa tu
19 ayamēva lōkaḥ yō'yaṁ drṣyamānaḥ sryannapānādiviśiṣṭah nāsti paraḥ adrṣṭō
20 lōkaḥ ityēvaṁ mananaśīlah mānī punaḥ punaḥ janitvā vaśam adhīnatām
21 āpadyatē mē mr̥tyōrmama . jananamaraṇādīlakṣaṇaduḥkhaprabandhārūḍha ēva
22 bhavatītyarthaḥ .

23 **śravaṇāyāpi bahubhīryō na labhyaḥ śr̥ṇvantō'pi bahavō yaṁ**
24 **na vidyuh. āścaryō vaktā kuśalō'sya labdhā āścaryō jñātā**
25 **kuśalānuśiṣṭah .7.**

26 prāyēṇa hyēvanvidha ēva lōkaḥ . yastu śrēyōrthī sa sahasrēṣu
27 kaścidēvātmavidbhavati tvadvidhaḥ yasmāt śravaṇāyāpi śravaṇārtham

1 śrōtumapi yaḥ na labhyaḥ ātmā bahubhiḥ anēkaiḥ, śṛṅvantō'pi bahavaḥ anēkē
2 an'yē yam ātmānaṁ na vidyuh na vidanti abhāgīnaḥ asanskṛtātmānō na
3 vijānīyuh . kiñca, asya vaktāpi āścaryaḥ adbhutavadēva, anēkēṣu kaścīdēva
4 bhavati . tathā śrutvāpi asya ātmanaḥ kuśalaḥ nipuṇa ēvānēkēṣu labdhā
5 kaścīdēva bhavati . yasmāt āścaryaḥ jñātā kaścīdēva kuśalānuśiṣṭaḥ kuśalēna
6 nipuṇēnācāryēṇānuśiṣṭaḥ san .

7 **na narēṇavarēṇa prōkta ēṣa suvijñēyō bahudhā**

8 **cintyamānaḥ .**

9 **anan'yaprōktē gatiratra nāsti**

10 **aṇīyānhyatarkyamaṇupramāṇāt . 8 .**

11 kasmāt ? na hi narēṇa manuṣyēṇa avarēṇa prōktaḥ avarēṇa hīnēna
12 prākṛṭabud'dhinētyētat . uktaḥ ēṣaḥ ātmā yam tvaṁ mām pṛcchasi . na hi suṣṭhu
13 samyak vijñēyaḥ vijñātuṁ śakyaḥ yasmāt bahudhā asti nāsti kartākartā
14 śud'dhō'sud'dha ityādyanēkadhā cintyamānaḥ vādibhiḥ . katham punaḥ
15 suvijñēya iti, ucyatē — anan'yaprōktē anan'yēna aprṭhagdarśinācāryēṇa
16 pratipādyabrahmātmabhūtēna prōktē uktē ātmani gatiḥ, anēkadhā
17 astināstīyādīlakṣaṇā cintā gatiḥ, atra asminnātmani nāsti na vidyatē
18 sarvavikalpagatipratyastamitarūpatvādātmanaḥ . athavā svātmabhūtē
19 anan'yasmin ātmani prōktē anan'yaprōktē gatiḥ atra an'yāvagatirnāsti
20 jñēyasyān'yasyābhāvāt . jñānasya hyēṣā parā niṣṭhā yadātmaikatvavijñānam .
21 ataḥ gantavyābhāvānna gatrātrāvaśiṣyatē sansāragatirvātra nāstyanan'ya
22 ātmani prōktē nāntarīyakatvāttadvijñānaphalasya mōkṣasya . athavā
23 prōcyamānabrahmātmabhūtēnācāryēṇa anan'yatayā prōktē ātmani agatiḥ
24 anavabōdhō'parijñānamatra nāsti . bhavatyēvāvagatistadviṣayā
25 śrōtustadanan'yō'hamityācāryasyēvētyarthaḥ . ēvaṁ suvijñēya ātmā
26 āgamavatācāryēṇānan'yatayā prōktaḥ . itarathā aṇīyān aṇutarāḥ
27 aṇupramāṇādapi sampadyata ātmā . atarkyam atarkyaḥ, aṇupramāṇō na
28 tarkyaḥ svabud'dhyabhyūhēna kēvalēna tarkēṇa . tarkyamāṇē'ṇuparimāṇē
29 kēnacitsthāpitē ātmani tatō'ṇutaraman'yō'bhyūhati tatō'pyan'yō'ṇutaramiti . na hi
30 tarkasya niṣṭhā kvacidvidyatē .

1 **naiṣā tarkēṇa matirāpanēyā prōktān'yēnaiva sujñānāya**
2 **prēṣṭha .**

3 **yām tvamāpaḥ satyadhṛṭirbatāsi tvādrṣṇ nō**

4 **bhūyānnacikētaḥ praṣṭā . 9 .**

5 atō'nan'yaprōkta ātman'yutpannā yēyamāgamaprabhavā matiḥ, naiṣā tarkēṇa
6 svabud'dhyabhyūhamātrēṇa āpanēyā nāpanīyā na prāpaṇīyētyarthaḥ ;
7 nāpanētavyā vā ; nōpahantavyā . tārkiḱō hyanāgamajñāḥ
8 svabud'dhiparikalpitaṁ yatkiñcidēva kalpayati . ata ēva ca
9 yēyamāgamaprabhūtā matiḥ an'yēnaiva āgamābhijñēnācāryēṇaiva tārkiḱāt ,
10 prōktā satī sujñānāya bhavati hē prēṣṭha priyatama . kā punaḥ sā tarkāgamyā
11 matiḥ iti, ucyatē — yām tvam matirṁ madvarapradānēna āpaḥ prāptavānāsi .
12 satyā avitathaviṣayā dhṛṭiryasya tava sa tvam satyadhṛṭiḥ .
13 batāsīyanukampayannāha mrṭyurnacikētasam vakṣyamāṇavijñānastutayē .
14 tvādrṣṇ tvattulyaḥ naḥ asmabhyam bhūyāt bhavatāt . bhavatvan'yaḥ putraḥ śiṣyō
15 vā praṣṭā . kiḱrṣṇ ? yādrṣṇtvam hē nacikētaḥ praṣṭā .

16

17 **jānāmyaham śēvadhīrityanīyam na hyadhruvaiḥ prāpyatē hi**

18 **dhruvam tat .**

19 **tatō mayā nācikētaścītō'gniranityairdravyaiḥ prāptavānasmi**

20 **nīyam .10.**

21 punarapi tuṣṭa āha — jānāmyaham śēvadhīḥ nidhiḥ karmaphalalakṣaṇaḥ
22 nidhiriva prārthyata iti . asau anīyam anīya iti jānāmi . na hi yasmāt anīyaiḥ
23 adhruvaiḥ yat nīyam dhruvam , tat prāpyatē paramātmākhyāḥ śēvadhīḥ .
24 yastvanīyasukhātmakaḥ śēvadhīḥ, sa ēvānīyairdravyaiḥ prāpyatē hi yataḥ,
25 tataḥ tasmāt mayā jānatāpi nīyamanīyasādhanaiḥ prāpyata iti nācikētaḥ citāḥ
26 agniḥ anīyaiḥ dravyaiḥ paśvādibhiḥ svargasukhasādhanabhūtō'gniḥ nirvartita
27 ityarthaḥ . tēnāhamadhikārāpannō nīyam yāmyam sthānam svargākhyam
28 nīyamāpēkṣikam prāptavānasmi .

1
2
3
4
5
6
7
8
9
10
11
12
13
14
15
16
17
18
19
20
21
22
23
24
25
26
27

**kāmasyāptim jagataḥ pratiṣṭhām
kratōranantyaṃ abhayasya pāram .
stōmamahadurugāyaṃ pratiṣṭhām drṣṭvā dhr̥tyā dhīrō
nacikētō'tyasrākṣiḥ . 11 .**

tvam tu kāmasya āptim samāptim , atra hi sarvē kāmāḥ parisamāptāḥ, jagataḥ
sādhyātmādhībhitādhidaiivādēḥ pratiṣṭhām āsrayam sarvātmakatvāt , kratōḥ
upāsānāyāḥ phalaṃ hairaṇyagarbhaṃ padam , anantyaṃ ānantyaṃ , abhayasya
ca pāram parām niṣṭhām , stōmam stutyaṃ mahat
aṇimādyaiśvaryādyanēkaguṇasanhatam , stōmam ca tanmahacca niratīśayatvāt
stōmamahat , urugāyaṃ vistīrṇām gatim , pratiṣṭhām
sthitimātmanō'nuttamāmapi drṣṭvā dhr̥tyā dhairyēṇa dhīraḥ nacikētaḥ, dhīmān
bud'dhimānsan atyasrākṣiḥ paramēvākāṅkṣannatīśravānāsi
sarvamētatsansārabhōgajātam . ahō batānuttamaguṇō'si .

**taṃ durdarśaṃ gūḍhamanupraviṣṭaṃ guhāhitaṃ
gahvarēṣṭhaṃ purāṇam . adhyātmayōgādhigamēna
dēvaṃ matvā dhīrō harṣaśōkau jahāti .12 .**

yaṃ tvam jñātumicchasyātmānam taṃ durdarśaṃ duḥkhēna darśanamasyēti
durdarśaḥ atīśukṣmatvāt tam , gūḍham gahanam , anupraviṣṭaṃ
prākṛtavīśayavijñānaiḥ pracchannamityētat . guhāhitaṃ guhāyāṃ bud'dhau
hitaṃ nihitaṃ sthitaṃ tatrōpalabhyamānatvāt . gahvarēṣṭhaṃ gahvarē viśamē
anēkānarthasaṅkaṭē tiṣṭhatīti gahvarēṣṭham . yata ēvaṃ gūḍhamanupraviṣṭō
guhāhitaśca, atō'sau gahvarēṣṭhaḥ ; atō durdarśaḥ . taṃ purāṇam purātanam
adhyātmayōgādhigamēna viśayēbhyaḥ pratisāhr̥tya cētasa ātmani
samādhānamadhyātmayōgaḥ tasyādhigamaḥ prāptiḥ tēna matvā dēvam
ātmānam dhīraḥ harṣaśōkau ātmana utkarṣāpakarṣayōrabhāvāt jahāti .

**ētacchrutvā samparigr̥hya martyaḥ pravṛhya
dharmyamaṇumētamāpya.**

1 **sa mōdatē mōdanīyaṃ hi labdhvā vivṛtaṃ sadma**
2 **nacikētaṃ man'yē . 13 .**

3 kiñca, ētadātmatattvaṃ yadahaṃ vakṣyāmi, tacchrutvā ācāryasakāśāt
4 samyagātmabhāvēna pariḡṛhya upādāya martyaḥ maraṇadharmā
5 dharmādanapētaṃ dharmyaṃ pravṛhya udyamya pṛthakkr̥tya śarīrādēḥ aṇuṃ
6 sūkṣmam ētam ātmānam āpya prāpya saḥ martyaḥ vidvān mōdatē mōdanīyaṃ
7 hi harṣaṇīyamātmānaṃ labdhvā . tadētadēvanvidhaṃ brahma sadma bhavanaṃ
8 nacikētaṃ tvāṃ pratyapāvṛtadvāraṃ vivṛtaṃ abhimukhībhūtaṃ man'yē,
9 mōkṣār'haṃ tvāṃ man'yē ityabhiprāyaḥ .

10 **an'yatradharmādan'yatrādharmādan'yatrāsmātkṛtākṛtāt.**
11 **an'yatra bhūtācca bhavyācca yattatpaśyasi tadvada . 14 .**

12 ētacchrutvā nacikētāḥ punarāha — yadyahaṃ yōgyaḥ, prasannaścāsi bhagavan ,
13 mām prati an'yatra dharmāt
14 śāstrīyād'dharmānuṣṭhānāttatphalāttatkāraḥbhyaśca pṛthagbhūtamityarthaḥ .
15 tathā an'yatra adharmāt vihitākaraṇarūpāt pāpāt , tathā an'yatrāsmātkṛtākṛtāt ,
16 kṛtaṃ kāryamakṛtaṃ kāraṇamasmādan'yatra . kiñca, an'yatra bhūtācca
17 atikrāntātkālāt bhavyācca bhaviṣyataśca tathā an'yatra vartamānāt . kālatrayēna
18 yanna paricchidyata ityarthaḥ . yadīdr̥ṣaṃ vastu sarvavyavahāragōcarātītaṃ
19 paśyasi jānāsi tadvada mahyam .

20 **sarvē vēdā yatpada māmananti tapānsi sarvāṇi**
21 **ca yadvadanti . yadicchantō brahmacaryaṃ caranti**
22 **tattē padaṃ saṅgrahēṇa bravīmyōmityētat . 15 .**

23 ityēvaṃ pṛṣṭavatē mṛtyuruvāca, pṛṣṭaṃ vastu viśēṣaṇāntaraṃ ca vivakṣan .
24 sarvē vēdā yatpadaṃ padanīyaṃ gamanīyam avibhāgēna avirōdhēna āmananti
25 pratipādayanti, tapānsi sarvāṇi ca yadvadanti yatprāptyarthānītyarthaḥ .
26 yadicchantō brahmacaryaṃ gurukulavāsalakṣaṇaman'yadvā
27 brahmaprāptyarthaṃ caranti, tat tē tubhyaṃ padaṃ yajjñātumicchasi

1 saṅgrahēṇa saṅksēpataḥ bravīmi ōm ityētat . tadētatpadaṁ yadbubhutsitam
2 tvayā tadētatōmiti ōṅśabdavācyamōṅśabdapratikaṁ ca .

3 **ētaḍ'dhyēvākṣaram brahma ētaḍ'dhyēvākṣaram param .**

4 **ētaḍ'dhyēvākṣaram jñātvā yō yadicchati tasya tat . 16**

5 ataḥ ētaḍ'dhyēvākṣaram brahma aparam ētaḍ'dhyēvākṣaram param ca . tayōr'hi
6 pratikamētaḍakṣaram . ētaḍ'dhyēvākṣaram jñātvā upāsyā brahmēti yō yadicchati
7 paramaparam vā tasya tat bhavati . param cēt jñātavyam , aparam cēt
8 prāptavyam .

9 **ētaḍālambanaṁ śrēṣṭhamētaḍālambanaṁ param .**

10 **ētaḍālambanaṁ jñātvā brahmalōkē mahīyatē . 17 .**

11 yata ēvam , ata ēva ētat brahmaprāptyālambanānām śrēṣṭham praśasyatamam .
12 ētaḍālambanaṁ param aparam ca , parāparabrahmaviṣayatvāt . ētaḍālambanaṁ
13 jñātvā brahmalōkē mahīyatē . parasminbrahmaṇyaparasmaṁsca brahmabhūtō
14 brahmavadupāsyō bhavatītyarthaḥ .

15 **na jāyatē mriyatē vā vipaścinnāyaṁ kutaścinna**

16 **babhūva kaścit . ajō nityaḥ śāśvatō'yaṁ purāṇō na**

17 **han'yatē han'yamānē śarīrē . 18 .**

18 an'yatra dharmādityādinā prṣṭasyātmanōśēṣaviśēṣarahitasyālambanatvēna
19 pratikatvēna cōṅkārō nirdiṣṭaḥ aparasya ca brahmaṇō
20 mandamadhyamapratipattīṅprati . athēdānīm tasyōṅkārālambanasyātmanaḥ
21 sāksātsvarūpanirdidhārayiṣayēdamucyatē . na jāyatē nōtpadyatē mriyatē vā na
22 mriyatē ca utpattimatō vastunō'nityasyānēkā vikriyāḥ , tāsāmādyantē
23 janmavināśalakṣaṇē vikriyē ihātmani pratiṣidhyētē prathamam
24 sarvavikriyāpratiṣēdhārtham na jāyatē mriyatē vēti . vipaścit mēdhāvī
25 apariluptacaitan'yasvabhāvatvāt . kiṅca , nāyamātmā kutaścit kāraṇāntarāt
26 babhūva na prabhūtaḥ . asmāccātmanō na babhūva kaścīdarthāntarabhūtaḥ .
27 atō'yamātmā ajō nityaḥ śāśvataḥ apakṣayavivarjitaḥ . yō hyaśāśvataḥ ,

1 sō'pakṣīyatē ; ayam tu śāśvataḥ ata ēva purāṇaḥ purāpi nava ēvēti . yō
2 hyavayavōpacayadvārēṇābhinirvartyatē, sa idānīm navah, yathā kuḍyādih ;
3 tadviparīstastvātmā purāṇō vṛd'dhivivarjita ityarthah . yata ēvam , atah na
4 han'yatē na hinsyatē han'yamānē śāstrādibhiḥ śarīrē ; tatsthō'pyākāśavadēva .

5 **hantā cēnman'yatē hantum hataścēnman'yatē hatam .**

6 **ubhau tau na vijānītō nāyam hanti na han'yatē . 19 .**

7 ēvaṁ bhūtamapyātmānam śarīramātrātmadrṣṭiḥ hantā cēt yadi man'yatē
8 cintayati icchatī hantum haniṣyāmyēnamiti yō'pyan'yō hataḥ sō'pi cēnman'yatē
9 hatamātmānam hatō'hamiti ubhāvapi tau na vijānītaḥ svamātmānam ; yataḥ
10 nāyam hanti avikriyatvādātmanah, tathā na han'yatē ākāśavadavikriyatvādēva .
11 atō'nātmajñaviṣaya ēva dharmādharmaḥ dilakṣaṇaḥ sansāraḥ nātmajñasya,
12 śrutiprāmāṇyān'yāyācca dharmādharmaḥ dyanupapattēḥ .

13 **aṇōraṇīyānmahatō mahīyānātmāsya jantōrnihitō guhāyām .**

14 **tamakratuḥ paśyati vītaśōkō**

15 **dhātuprasādānmahimānamātmanah 20**

16 katham punarātmānam jānātīti, ucyatē — aṇōḥ sūkṣmāt aṇīyān
17 śyāmākādēraṇutarah . mahatō mahatparimāṇāt mahīyān mahattarah
18 pṛṭhivyādēḥ ; aṇu mahadvā yadasti lōkē vastu, tattēnaivātmanā
19 nityēnātmavatsambhavati . tadātmanā vinirmuktamasatsampadyatē .
20 tasmādasāvēvātmā aṇōraṇīyānmahatō mahīyān ,
21 sarvanāmarūpavastūpādhikatvāt . sa ca ātmā asya jantōḥ
22 brahmādistambaparyantasya prāṇijātasya guhāyām hr̥dayē nihitaḥ ātmabhūtaḥ
23 sthita ityarthah . tam ātmānam darśanaśravaṇamanānavijñānalingam akratuḥ
24 akāmah, drṣṭādrṣṭabāhyaviṣayēbhya uparatabud'dhiritiyarthah . yadā caivaṁ
25 tadā mana'ādīni karaṇāni dhātavaḥ śarīrasya dhāraṇātprasīdantītyēśām
26 dhātūnām prasādādātmanō mahimānam karmanimittavṛd'dhikṣayarahitam
27 paśyati ayamahamasmīti sākṣādvijānāti ; tatō vigataśōkō bhavati .

1 **āsīnō dūraṃ vrajati śayānō yāti sarvataḥ . kastaṃ**
2 **madāmadaṃ dēvaṃ madan'yō jñātumar'hati . 21 .**

3 an'yathā durvijñēyō'yamātmā kāmibhiḥ prākṛtapuruṣairyaśmāt āsīnaḥ
4 avasthitō'cala ēva san dūraṃ vrajati śayānaḥ yāti sarvataḥ, ēvamasāvātmā dēvō
5 madāmadaḥ samadō'madaśca saharṣō'harṣaśca
6 virud'dhadharmavānatō'śakyatvājñātum kaḥ taṃ madāmadaṃ dēvaṃ
7 madan'yō jñātumar'hati . asmadādērēva sūkṣmabud'dhēḥ paṇḍitasya
8 vijñēyō'yamātmā
9 sthitigatinityānityādivirud'dhānēkadharmōpādhikatvādvirud'dhadharmavān
10 viśvarūpa iva cintāmaṇivatkasyacidavabhāsatē . atō durvijñēyatvaṃ darśayati —
11 kastaṃ madan'yō jñātumar'hatīti . karaṇānāmupaśamaḥ śayanaṃ
12 karaṇajanitasyaikadēśavijñānasyōpaśamaḥ śayānasya bhavati . yadā caivaṃ
13 kēvalasāmān'yavijñānatvātsarvatō yātīva yadā viśēṣavijñānasthaḥ svēna rūpēna
14 sthita ēva san mana'ādigatiṣu tadupādhikatvāddūraṃ vrajatīva . sa cēhaiva
15 vartatē .

16 **aśarīraṃ śarīrēṣu anavasthēṣvavasthitam . mahāntaṃ**
17 **vibhumātmānaṃ matvā dhīrō na śōcati . 22 .**

18 tadvijñānācca śōkātyaya ityapi darśayati — aśarīraḥ svēna rūpēnākāśakalpa
19 ātmā taṃ aśarīraṃ śarīrēṣu dēvapitrṃmanuṣyādiśarīrēṣu anavasthēṣu
20 avasthitirahitēṣvanityēṣu avasthitam nityam avikṛtamityētat . mahāntam .
21 mahattvasyāpēkṣikatvaśaṅkāyāmāha — vibhum vyāpinam ātmānaṃ;
22 ātmagrahaṇaṃ svatō'nan'yatvapradaśanārtham . ātmaśabdaḥ
23 pratyagātmaviṣaya ēva mukhyaḥ tamīdṛśāmātmānaṃ matvā ayamahamiti,
24 dhīraḥ dhīmān na śōcati . na hyēvanvidhasvātmavidāḥ śōkōpapattiḥ .

25 **nāyamātmā pravacanēna labhyō na mēdhayā**
26 **na bahunā śrutēna . yamēvaiṣa vṛṇutē tēna labhyastasyaiṣa**
27 **ātmā vivṛṇutē tanūnsvām . 23 .**

1 yadyapi durvijñēyō'yamātmā tathāpyupāyēna suvijñēya ēvētyāha — nāyamātmā
2 pravacanēna anēkavēdasvīkaraṇēna labhyaḥ jñēyaḥ ; nāpi mēdhayā
3 granthārthadhāraṇasaktyā ; na bahunā śrutēna na bāhuśrutyēna kēvalēna . kēna
4 tar'hi labhya iti, ucyatē — . yamēva svamātmānam ēṣa sādhakō vṛṇutē
5 prārthayatē, tēnaivātmanā varitrā svayamātmā labhyaḥ jñāyata ityētāt .
6 niṣkāmaścātmānamēva prārthayatē . ātmanaivātmā labhyata ityarthaḥ . katham
7 labhyata iti, ucyatē — tasyātmakāmasya ēṣa ātmā vivṛṇutē prakāśayati
8 pāramārthikīm svām tanūm svakīyam yāthātmyamityarthaḥ .

9 **nāviratō duścaritānnāsāntō nāsamāhitaḥ . nāsāntamānasō vāpi**

10 **prajñānēnainamāpnuyāt 24**

11 kiñcān'yat . na duścaritāt pratiṣid'dhācchrutismṛtyavihitātpāpakarmaṇaḥ
12 avirataḥ anuparataḥ . nāpi indriyalaulyāt aśāntaḥ anuparataḥ . nāpi
13 asamāhitaḥanēkāgramanāḥ vikṣiptacittaḥ . samāhitacittō'pi
14 sansamādhānaphalārthitvāt nāpi aśāntamānasaḥ vyāpṛtacittō vā . prajñānēna
15 brahmavijñānēna ēnam prakṛtamātmānam āpnuyāt , yastu duścaritādvirata
16 indriyalaulyācca, samāhitacittaḥ
17 samādhānaphalādapyupasāntamānasaścācāryavān prajñānēna ēvaṁ
18 yathōktamātmānam prāpnōtītyarthaḥ .

19 **yasya brahma ca kṣatram ca ubhē bhavata ōdanaḥ .**

20 **mṛtyuryasyōpasēcanam ka it'thā vēda yatra saḥ . 25 .**

21 yastvanēvambhūtaḥ yasya ātmanaḥ brahma ca kṣatram ca brahmakṣatrē
22 sarvadharmavidhārakē api sarvaprāṇabhūtē ubhē ōdanaḥ aśanam bhavataḥ
23 syātām , sarvaharō'pi mṛtyuḥ yasya upasēcanamivaudanasya,
24 aśanatvē'pyaparyāptaḥ, tam prakṛtabud'dhiryathōktasādhanānabhiyuktaḥ san
25 kaḥ it'thā it'thamēvaṁ yathōktasādhanavānivētyarthaḥ, vēda vijānāti yatra saḥ
26 ātmēti .

27

tr̥tīyā vallī

1

2

r̥ṭam̐ pibantau sukṛṭasya lōkē guhām

3

praviṣṭau paramē parārdhē .

4

chāyātapau brahmaidō vadanti

5

pañcāgnayō yē ca triṅcīkētāḥ . 1 .

6

r̥ṭam̐ pibantāvityasyā vallyāḥ sambandhaḥ — vidyāvidyē nānā virud'dhaphalē

7

ityupan'yastē, na tu saphalē tē yathāvannirṅitē . tannirṅayārthā

8

ratharūpakakalpanā, tathā ca pratipattisaukaryam . ēvam̐ ca

9

prāpṭr̥prāpyaganṭrgantavyavivēkārtham̐ ratharūpakadvārā

10

dvāvātmānāvupan'yasyētē — r̥ṭam̐ satyam̐ avaśyambhāvitvātkarmaphalam̐

11

pibantau ; ēkastatra karmaphalam̐ pibati bhukṅtē nētarah̐, tathāpi

12

pāṭṛsambandhātpibantāvityucyētē cchatrin'yāyēna . sukṛṭasya svayaṅkr̥ṭasya

13

karmaṅah̐ r̥ṭam̐ pūrvēṅa sambandhaḥ . lōkē asmiṅśarirē, guhām̐ guhāyām̐

14

bud'dhau praviṣṭau, paramē, bāhyapuruṣākāśasansthānāpēkṣayā paramam̐ ,

15

parārdhē parasya brahmaṅō'rdham̐ sthānam̐ parārdham̐ hārdākāśam̐ . tasminhi

16

param̐ brahmōpalabhyatē . tataḥ̐ tasminparamē parārdhē hārdākāśē

17

praviṣṭāvityarthaḥ̐ . tau ca cchāyātapāviva vilakṣaṅau sansāritvāsansāritvēna

18

brahmaidō vadanti kathayanti . na kēvalamakarmaṅa ēva vadanti . pañcāgnayō

19

gr̥ḥasthāḥ̐ . yē ca triṅcīkētāḥ̐ triḅkr̥ṭvō nācīkētō'gniścitō yaistē triṅcīkētāḥ̐ .

20

yaḥ̐ sēturiḅjānānām̐ akṣaram̐ brahma yatparam̐ .

21

abhayam̐ titirṣatām̐ pāram̐ nācīkētām̐ śakēmahi . 2 .

22

yaḥ̐ sētuh̐ sēturiva sētuh̐ iḅjānānām̐ yajamānānām̐ karminām̐ ,

23

duḅkhasantaraṅārthatvāt . nācīkētām̐ nācīkētō'gniḅ tam̐ , vayam̐ jñātum̐ cētum̐ ca

24

śakēmahi śaktavantaḥ̐ . kiṅca, yacca abhayam̐ bhayaśūn'yam̐ sansārasya pāram̐

25

titirṣatām̐ taritumicchatām̐ brahmaidām̐ yatparam̐

26

āśrayam̐ akṣaram̐ ātmākhyam̐ brahma, tacca jñātum̐ śakēmahi . parāparē

27

brahmaṅi karmibrahmaidāśrayē vēditavyē iti vākyārthaḥ̐ ; tayōrēva

28

hyupan'yāsaḥ̐ kr̥ṭaḥ̐ 'r̥ṭam̐ pibantau' iti .

1 **ātmānaṃ rathinaṃ vid'dhi śarīraṃ rathamēva tu .**
2 **bud'dhiṃ tu sārathiṃ vid'dhi manaḥ pragrahamēva ca . 3 .**

3 tatra yaḥ upādhiḥ sansārī vidyāvidyayōradhikṛtō mōkṣagamanāya
4 sansāragamanāya ca, tasya tadubhayagamanē sādhanō rathaḥ kalpyatē —
5 tatrātmānam ṛtapam sansāriṇaṃ rathinaṃ rathasvāminaṃ vid'dhi vijānihi ;
6 śarīraṃ ratham ēva tu
7 rathabad'dhahayasthāniyairindriyairākṛṣyamāṇatvāccharīrasya . bud'dhiṃ tu
8 adhyavasāyalakṣaṇāṃ sārathiṃ vid'dhi ; bud'dhinētrpradhānatvāccharīrasya,
9 sārathinētrpradhāna iva rathaḥ . sarvaṃ hi dēhagataṃ kāryaṃ
10 bud'dhikartavyamēva prāyēṇa . manaḥ saṅkalpavikalpādilakṣaṇaṃ
11 pragrahamēva ca raśanāmēva vid'dhi . manasā hi pragṛhītāni śrōtrādīni karaṇāni
12 pravartantē raśanayēvāśvāḥ .

13 **indriyāṇi hayānāhurviśayānstēṣu gōcarān .**
14 **ātmēndriyamanōyuktaṃ bhōktētyāhurmanīṣiṇaḥ . 4 .**

15 indriyāṇi cakṣurādīni hayānāhuḥ rathakalpanākuśalāḥ,
16 śarīrarathākaraṣaṇasāmānyāt . tēṣu indriyēṣu hayatvēna parikalpitēṣu gōcarān
17 mārgān rūpādīnviśayān vid'dhi . ātmēndriyamanōyuktaṃ
18 śarīrēndriyamanōbhiḥ sahitam sanyutamātmānaṃ bhōktēti sansārīti āhuḥ
19 manīṣiṇaḥ vivēkinaḥ . na hi kēvalasyātmanō bhōkṛtvamasti ;
20 bud'dhyādyupādhiḥ tamēva tasya bhōkṛtvam . tathā ca śrutyantaraṃ
21 kēvalasyābhōkṛtvamēva darśayati — 'dhyāyatīva lēlāyatīva' (br. u. 4 . 3 . 7)
22 ityādi . ēvaṃ ca satī vakṣyamāṇarathakalpanayā vaiṣṇavasya padasyātmatayā
23 pratipattirupapadyatē, nān'yathā, svabhāvānatikramāt .

24 **yastvavijñānavānbhavatyayuktēna manasā sadā .**
25 **tasyēndriyāṇyavaśyāni duṣṭāśvā iva sārathēḥ . 5 .**

26 tatraivaṃ satī yastu bud'dhyākhyāḥ sārathiḥ avijñānavān anipuṇō'vivēkī
27 pravṛttau ca nivṛttau ca bhavati yathētarō rathacaryāyām ayuktēna apragṛhītēna
28 asamāhitēna manasā pragrahasthāniyēna sadā yuktō bhavati, tasya akuśalasya

1 bud'dhisārathēḥ indriyāṇi aśvasthānīyāni avaśyāni aśakyanivāraṇāni duṣṭāśvāḥ
2 adāntāśvāḥ iva itarasārathēḥ bhavanti .

3 **yastu vijñānavānbhavati yuktēna manasā sadā .**
4 **tasyēndriyāṇi vaśyāni sadaśvā iva sārathēḥ . 6 .**

5 yastu punaḥ pūrvōktaviparītasārathirbhavati tasya phalamāha — yastu
6 vijñānavān nipunaḥ vivēkavān yuktēna manasā pragṛhītamānāḥ samāhitacittaḥ
7 sadā, tasya aśvasthānīyānīndriyāṇi pravartayitum nivartayitum vā śakyāni
8 vaśyāni dāntāḥ sadaśvā ivētarasārathēḥ .

9 **yastvavijñānavānbhavatyamanaskaḥ sadāśuciḥ .**
10 **na sa tatpadamāpnōti sansāraṁ cādhigacchati . 7 .**

11 tatra pūrvōktasyāvijñānavatō bud'dhisārathēridam phalamāha —
12 yastvavijñānavānbhavati . amanaskaḥ apragṛhītamaskaḥ saḥ tata ēva aśuciḥ
13 sadaiva . na saḥ rathī tat pūrvōktamakṣaraṁ yatparaṁ padam āpnōti tēna
14 sārathinā . na kēvalam tannāpnōti, sansāraṁ ca janmamaraṇalakṣaṇam
15 adhigacchati .

16 **yastu vijñānavānbhavati samanaskaḥ sadā śuciḥ .**
17 **sa tu tatpadamāpnōti yasmādbhūyō na jāyatē . 8 .**

18 yastu dvitīyō vijñānavān bhavati vijñānavatsārathyupētō rathī, vidvānityētat .
19 yuktamānāḥ samanaskaḥ saḥ tata ēva sadā śuciḥ . sa tu tatpadamāpnōti,
20 yasmādāptātpadādapacyutaḥ san bhūyaḥ punaḥ na jāyatē sansārē .

21 **vijñānasārathiryastu manāḥpragrahavānnaraḥ .**
22 **sō'dhvanaḥ pāramāpnōti tadviṣṇōḥ paramaṁ padam 9**

23 kim tatpadamityāha — vijñānasārathiḥ yastu yō vivēkabud'dhisārathiḥ
24 pūrvōktaḥ manāḥpragrahavān pragṛhītamānāḥ samāhitacittaḥ san śucirnarō
25 vidvān , saḥ adhvanaḥ sansāragatēḥ pāraṁ paramēva, adhigantavyamityētat ,
26 āpnōti, mucyatē sarvasansārabandhanaiḥ . tat viṣṇōḥ vyāpanaśīlasya brahmaṇaḥ

1 paramātmanō vāsudēvākhyasya paramaṁ prakṛṣṭaṁ padaṁ sthānam ,
2 satattvamityētat , yat asāvāpnōti vidvān .

3 **indriyēbhyaḥ parā hyarthā arthēbhyaśca paramaṁ manaḥ .**

4 **manasastu parā bud'dhirbud'dhērātmā mahānparaḥ . 10**

5 adhunā yatpadaṁ gantavyaṁ tasyēndriyāṇi sthūlān'yārabhya
6 sūkṣmatāratamyakramēṇa pratyagātmatayādhighamaḥ kartavya
7 ityēvamarthamidamārabhyatē . sthūlāni tāvadindriyāṇi, tāni yaiḥ
8 parairarthairātmaprakāśanāyārabdhāni tēbhya indriyēbhyaḥ svakāryēbhyaḥ tē
9 parā hi arthāḥ sūkṣmā mahāntaśca pratyagātmabhūtaśca . tēbhyō'pi
10 arthēbhyaśca paramaṁ sūkṣmataraṁ mahatpratyagātmabhūtaṁ ca manaḥ .
11 manaḥśabdavācyam manasa ārambhakaṁ bhūtasūkṣmam ,
12 saṅkalpavikalpādyārambhakatvāt . manasō'pi parā sūkṣmatarā mahattarā
13 pratyagātmabhūtā ca bud'dhiḥ,
14 bud'dhiśabdavācyamadhyavasāyādyārambhakaṁ bhūtasūkṣmam .
15 bud'dhērātmā sarvaprāṇibud'dhīnām pratyagātmabhūtatvādātmā mahān
16 sarvamahattvāt avyaktādyatprathamam jātam hairaṇyagarbham tattvam
17 bōdhābōdhātmakaṁ mahānātmā bud'dhēḥ para ityucyatē .

18 **mahataḥ paramavyaktamavyaktātpuruṣaḥ paraḥ .**

19 **puruṣānna paramaṁ kiñcitsā kāṣṭhā sā parā gatiḥ . 11 .**

20 mahatō'pi paramaṁ sūkṣmataraṁ pratyagātmabhūtaṁ sarvamahattaram ca
21 avyaktaṁ sarvasya jagatō bijabhūtamavyākṛtanāmarūpam satattvam
22 sarvakāryakāraṇaśaktisamāhārarūpam avyaktam avyākṛtākāśādināmavācyam
23 paramātman'yōtaprōtabhāvēna samāśritaṁ vaṭakaṇikāyāmiva vaṭavṛkṣaśaktiḥ .
24 tasmādavyaktāt paraḥ sūkṣmataraḥ sarvakāraṇakāraṇatvātpratyagātmatvācca
25 mahānśca, ata ēva puruṣaḥ sarvapūraṇāt . tatō'n'yasya parasya prasaṅgam
26 nivārayannāha — puruṣānna paramaṁ kiñciditi . yasmānnāsti
27 puruṣāccinmātraghanātparam kiñcidapi vastvantaram ,
28 tasmātsūkṣmatvamahattvapratyagātmatvānām sā kāṣṭhā niṣṭhā paryavasānam .
29 atra hi indriyēbhya ārabhya sūkṣmatvādi parisamāptam . ata ēva ca gantṛnām

1 sarvagatimatām sansāriṇām sā parā prakṛṣṭā gatiḥ, 'yadgatvā na nivartantē'
2 (bha. gī. 15 . 6) iti smṛtēḥ .

3 **ēṣa sarvēṣu bhūtēṣu gūḍhō'tmā na prakāśatē .**

4 **dr̥ṣyatē tvagn'yayā bud'dhyā sūkṣmayā sūkṣmadarśibhiḥ . 12 .**

5 nanu gatiścēdāgatyāpi bhavitavyam , katham 'yasmādbhūyō na jāyatē' (ka. u. 1 .
6 3 . 8) iti ? naiṣa dōṣaḥ . sarvasya pratyagātmatvādavagatirēva gatirityupacaryatē .
7 pratyagātmatvaṁ ca darśitam indriyamanōbud'dhiparatvēna . yō hi gantā
8 sō'yamapratyagrūpaṁ pūruṣaṁ gacchati anātmabhūtaṁ na vindati svarūpēṇa .
9 tathā ca śrutiḥ 'anadhvagā adhvasu pārayiṣṇavaḥ' (?) ityādyā . tathā ca
10 darśayati pratyagātmatvaṁ sarvasya — ēṣa puruṣaḥ sarvēṣu
11 brahmādistambaparyantēṣu bhūtēṣu gūḍhaḥ sanvr̥taḥ darśanaśravaṇādikarmā
12 avidyāmāyācchannaḥ ata ēva ātmā na prakāśatē ātmatvēna kasyacit . ahō
13 atigambhīrā duravagāhyā vicitrā cēyaṁ māyā, yadayaṁ sarvō jantuḥ
14 paramārthataḥ paramārthasatattvō'pyēvaṁ bōdhyamānō'ham paramātmēti na
15 gr̥ṇṇāti, anātmānaṁ dēhēndriyādisaṅghātamātmanō dr̥ṣyamānamapi
16 ghaṭādivadātmatvēnāhamamuṣya putra ityanucyamānō'pi gr̥ṇṇāti . nūnaṁ
17 parasyaiva māyayā mōmuhyamānaḥ sarvō lōkō'yaṁ bambhramīti . tathā ca
18 smaraṇam — 'nāhaṁ prakāśaḥ sarvasya yōgamāyāsamāvṛtaḥ' (bha. gī. 7 . 25)
19 ityādi . nanu virud'dhamidamucyatē — matvā dhīrō na śōcati, na prakāśata iti ca
20 . naitadēvam . asankṛtabud'dhēravijñēyatvāna prakāśata ityuktam . dr̥ṣyatē tu
21 sanskr̥tayā agn'yayā, agramivāgn'yā tayā, ēkāgratayōpētayētyētat ; sūkṣmayā
22 sūkṣmavastunirūpaṇaparayā . kaiḥ ? sūkṣmadarśibhiḥ 'indriyēbhyaḥ parā
23 hyarthāḥ'ityādiprakārēṇa sūkṣmatāpāramparyadarśanēna paraṁ sūkṣmaṁ
24 draṣṭuṁ śīlaṁ yēṣāṁ tē sūkṣmadarśinaḥ, taiḥ sūkṣmadarśibhiḥ, paṇḍitairityētat.

25 **yacchēdvānmanasī prājñastadyacchējjñāna ātmani .**

26 **jñānamātmani mahati niyacchēttadyacchēcchānta ātmani 13 .**

27 tatpratipattyupāyamāha — yacchēt niyacchēdupasanharēt prājñāḥ vivēkī . kim ?
28 vāk vācam ; vāgatṛōpalakṣaṇārthā sarvēśāmindriyaṇām . kva ? manasī manasi .
29 chāndasaṁ dairghyam . tacca manaḥ yacchēt jñānē prakāśasvarūpē
30 bud'dhāvātmani . bud'dhir'hi mana'ādikaraṇān'yāpnōtityātmā pratyak ca tēṣāṁ .

1 jñānaṁ bud'dhim ātmani mahati prathamajā niyacchēt .
2 prathamajavatsvacchabhāvakamātmanō vijñānamāpādayēdityarthaḥ . tam ca
3 mahāntamātmānaṁ yacchēt śāntē sarvaviśēṣapratyastamitarūpē avikriyē
4 sarvāntarē sarvabud'dhipratyayasākṣiṇi mukhyē ātmani .

5 **uttīṣṭhata jāgrata prāpya varānnibōdhata . kṣurasya dhārā**
6 **niśitā duratyayā durgam pathastatkavayō vadanti . 14 .**

7 ēvaṁ puruṣē ātmani sarvaṁ pravilāpya nāmarūpakarmatrayaṁ
8 yanmithyājñānavijṛmbhitam kriyākāraphalalakṣaṇam
9 svātmayāthātmyājñānēna marīcyudakarajjusarpagaganamalānīva
10 marīcirajjugaganasvarūpadarśanēnaiva svasthaḥ prasāntaḥ kṛṭakṛtyō bhavati
11 yataḥ, atastaddarśanārthamanādyavidyāprasuptāḥ uttiṣṭhata hē jantavaḥ,
12 ātmajñānābhimukhā bhavata ; jāgrata ajñānanidrāyā ghōrarūpāyāḥ
13 sarvānarthabijabhūtāyāḥ kṣayaṁ kuruta . katham ? prāpya upagamyā varān
14 prakṛṣṭānācāryānstantvavidāḥ, tadupadiṣṭam sarvāntaramātmānamahamasmīti
15 nibōdhata avagacchata ; na hyupēkṣitavyamiti śrutiranukampayā āha mātryat ,
16 atisūkṣmabud'dhiviṣayatvājñēyasya . kimiva sūkṣmabud'dhiriti, ucyatē —
17 kṣurasya dhārā agraṁ niśitā tikṣṇīkṛtā duratyayā duḥkhēnātyayō yasyāḥ sā
18 duratyayā . yathā sā padbhyāṁ durgamanīyā tathā durgam
19 duḥsampādyamityētat ; pathaḥ panthānaṁ tat tam jñānalakṣaṇam mārgam
20 kavayaḥ mēdhāvinō vadanti . jñēyasyātisūkṣmatvāttadviṣayasya jñānamārgasya
21 duḥsampādyatvaṁ vadantītyabhiprāyaḥ .

22 **aśabdamasparśamarūpamavyayaṁ tathārasam**
23 **nityamagandhavacca yat . anādyanantaṁ mahataḥ param**
24 **dhruvaṁ nicāyya taṁ mr̥tyumukhātpramucyatē . 15 .**

25 tatkathamatisūkṣmatvaṁ jñēyasyēti, ucyatē . sthūlā tāvadiyaṁ mēdinī
26 śabdamasparśarūparasagandhōpacitā sarvēndriyaviṣayabhūtā tathā śarīram .
27 tatraikaikaiguṇāpakarṣēna gandhādīnām
28 sūkṣmatvamahattvaviśud'dhatvanityatvāditāratamyaṁ dr̥ṣṭamabādiṣu
29 yāvadākāśamiti . tē gandhādayaḥ sarva ēva sthūlatvādvikārāḥ śabdāntāḥ yatra
30 na santi, kimu tasya sūkṣmatvādiniratiṣayatvaṁ vaktavyamityēttadarśayati

1 śrutiḥ — aśabdamaśpasamarūpamarasamaḡandhavacca yat , ētadvyākhyātama
2 brahma . avyayama , yad'dhi śabdādima , tadvyēti ; idama
3 tvaśabdādima tvādavyayama na vyēti na kṣiyatē ; ata ēva ca nityama ; yad'dhi
4 vyēti , tadanityama ; idama tu na vyēti ; atō nityama . itaśca nityama — anādi
5 avidyamānaḥ ādiḥ kāraṇamaśya tādidaṁanādi . yaccādima ,
6 tatkāryatvādanityama kāraṇē praliyatē yathā pṛthivyādi ; idama tu
7 sarvakāraṇatvādakāryama , akāryatvānnityama ; na tasya kāraṇamaśti
8 yasminpraliyēta . tathā anantama avidyamānōntaḥ kāryamaśya tadanantama .
9 yathā kadalyādēḥ phalādikāryōtpādanēnāpyanityatvama drṣṭama , na ca
10 tathāpyantavattvama brahmaṇaḥ ; atō'pi nityama . mahataḥ
11 mahattattvādbud'dhyākhyāt parama vilakṣaṇama nityavijñaptisvarūpatvāt ;
12 sarvasākṣi hi sarvabhūtātmatvādbrahma . uktaṁ hi — 'ēśa sarvēśu bhūtēśu' (ka.
13 u. 1 . 3 . 12) ityādi . dhruvama ca kūṭaśthama nityama na pṛthivyādivadāpēkṣikama
14 nityatvama . tat ēvambhūtaṁ brahma ātmānaṁ nicāyya avagamyama tam ātmānaṁ
15 mṛtyumukhāt mṛtyugōcarādividyākāmakarmalakṣaṇāt pramucyatē viyujyatē .

16 **nācikētamupākhyānaṁ mṛtyuprōktaṁ sanātanaṁ .**
17 **uktvā śrutvā ca mēdhāvī brahmalōkē mahīyatē . 16 .**

18 prastutavijñānastutyarthamaḥa śrutiḥ — nācikētaṁ nacikētasā prāptaṁ
19 nācikētaṁ mṛtyunā prōktaṁ mṛtyuprōktaṁ idamākhyānamupākhyānaṁ
20 vallītrayalakṣaṇamaṁ sanātanaṁ cirantanaṁ vaidikatvāt uktvā brāhmaṇēbhyaḥ
21 śrutvā ca ācāryēbhyaḥ mēdhāvī brahmaiva lōkō brahmalōkaḥ tasmin
22 brahmalōkē mahīyatē ātmabhūta upāśyō bhavatītyabhiprāyaḥ .

23 **ya imaṁ paramaṁ guhyaṁ śrāvayēdbrahmasansadi .**
24 **prayataḥ śrād'dhakālē vā tadānantyāya kalpatē .**
25 **tadānantyāya kalpata iti . 17 .**

26 yaḥ kaścidimaṁ granthaṁ paramaṁ prakṛṣṭamaṁ guhyaṁ gōpyamaṁ śrāvayēt
27 granthatō'rthataśca brāhmaṇānāṁ sansadi brahmasansadi prayataḥ śucirbhūtvā
28 śrād'dhakālē vā śrāvayēt bhuñjānāṁ , tat śrād'dham aśya ānantyāyama
29 anantaphalāyama kalpatē samarthya